

VOLDRIA EVOCAR AQUÍ UNA VISITA QUE VAIG FER A

Joan Fuster ja fa prop de quaranta anys—tants!—, l'any 1963, si no vaig errat. Jo, aleshores, si podia, aprofitava les anades i vingudes entre Alacant i Barcelona, on estudiava, per tenir una conversa amb ell, abusant feliçment, com tants altres, de la seva hospitalitat.

Per a mi, un estudiant lletraferit i desorientat, veure cara a cara un escriptor dels de veritat, i un escriptor en català, era un privilegi: l'oportunitat de lligar l'home i l'obra, de salvar el buit que separa la lletra impresa, embolcallada per una aurèola imaginària, de l'home que la genera, dotat per això d'un prestigi imposant. Un privilegi i també un risc, perquè, si no s'estableix un pont entre l'home i l'obra, l'admiració ingènua pot donar pas a la decepció. Però, en el cas de Fuster, aquest perill aviat es dissipava. Avorria les pompes i les ínfulas; no pontificava ni parlava ex cathedra. No s'escoltava: t'escoltava. No hi havia entre nosaltres més separació que la distància entre les nostres cadires en aquell racó de la llar de foc, on s'apilaven, en frondós desordre, llibres, diaris i carpetes. La conversa discorria en un to viu i amable, trencada de tant en tant per algun exabrupte vehement. Fuster es guardava d'adoctrinar i d' aconsellar: es limitava a opinar, sovint amb rotunditat, a dubtar, a suggerir; tenia totes les qualitats d'un autèntic mestre.

Aquella tarda del setembre de 1963, ja em disposava a anar-me'n. Fuster va apartar la cortina de color indefinit que penjava a l'entrada de casa seva i va obrir el porticó. Vam sortir al carrer. Havien caigut quatre gotes, d'aquelles calentes i grosses de la tardor incipient. A llevant, entre enormes núvols grisos, lluïa l'arc iris. Fuster va alçar els ulls de miop i, arrufant el nas, va comentar amb admiració continguda: "Cristo! La mare Natura té cada cosa!"

Mentre m'acompanyava a l'autobús, vam prosseguir la nostra conversa. Ara no sabia dir exactament de què parlàvem. Intueixo que tractàvem d'algun tema que ell qualificaria sumàriament de "metafísic". Jo —ja ho he dit—, en aquella època, era un jovenet desorientat. Requeia sobre mi, entre altres coses, el pes de l'escolàstica dominant, agreujat per certs ecos de l'existencialisme francès de moda i a penes mitigat per un saludable paganisme begut en els clàssics: una confusió mental aguda, tot plegat. En un moment donat, Fuster em va parar agafant-me pel braç, va fer una pausa i va dir: "Mira: els hòmens som com les formiguetes. Tenim ací al pit una maquineta que un bon dia fa 'clíc' i tot s'ha acabat."

Molts anys més tard, ara ja en fa més de deu, quan

em vaig assabentar que Fuster havia mort d'infart, aquelles paraules em van venir a la memòria. "La maquineta de Fuster," em vaig dir tristament, "ja ha fet 'clíc'."

En aquell moment, la frase em va desconcertar. Era massa simple. La podia haver pronunciat qualsevol il·letrat. En llavis de Fuster havia de significar alguna cosa més que el seu sentit banal. Sens dubte, ell volia dir, acudint gairebé al tòpic popular, que l'home és un pobre animal com qualsevol altre, subjecte a una fisiologia inexorable, i que tota pretensió de transcendència no és sinó una quimera. Era una píndola difícil d'engolir per a mi aleshores, un remei massa enèrgic contra les intoxicacions metafísiques.

Jo hauria entès millor les paraules de Fuster si hagués conegut la seva obra assagística, però, el 1963, només se n'havien publicat encara escasses mostres. Hi destacaven els Judicis finals, una obra espurnejant on la frase despullada enlluerna, però aïllada, sense exposició discursiva. L'any següent va aparèixer el Diccionari per a ociosos, i l'altre, Causar-se d'esperar. Aleshores, les sentències sí que van resultar clares i coherents. Però sobretot va ser la publicació, el 1969, del *Diari 1952-1960* el que va il·luminar el conjunt. Tot Fuster, podríem dir, es troba en els seus diaris: són el seu laboratori, el testimoni de les seves reflexions més atentes i de les seves preocupacions més constants i també la seva producció més personal.

Un laboratori d'idees, més que no pas un dipòsit de materials d'on es podien extreure articles periodístics o llibres miscel·lanis. Els diaris de Fuster són la forma primera i més genuïna que van prendre els seus assaigs, el gènere literari que li era més car. Els seus assaigs són bona literatura, però no solament això: responen al sentit etimològic de la paraula, és a dir, l'operació de sospesar fets, d'examinar idees i d'emetre judicis.

Ara bé, qualitat literària a part, si atenem a la temàtica, com podríem qualificar aquests assaigs heterogenis? Hi predominen els temes literaris, els històrics, els estètics, els sociològics i... I ara hauré de dir una heretgia o, millor, posats a fer, dues. Si hi sovintegen els temes de filosofia, haurem d'afirmar que Fuster és autor d'assaigs filosòfics. I si cadascú té per ofici allò de què s'ocupa assíduament, haurem de concloure que Fuster era, entre altres coses, un filòsof.

Qui hagi llegit només un grapat de pàgines de Fuster s'haurà adonat de la gravetat de les meves heretgies. Ara i adés hi apareixen ironies, bromes,

Joan Fuster: la mirada materialista

Antoni Seva

Filòleg. Universitat Pompeu Fabra

En un moment donat, Fuster em va parar agafant-me pel braç, va fer una pausa i va dir: “Mira: els hòmens som com les formiguetes. Tenim ací al pit una maquineta que un bon dia fa ‘clic’ i tot s’ha acabat.”

sarcasmes o atacs frontals contra els filòsofs i la filosofia. Però jo no sabia dir-ho d’una altra manera. Què diria, si no? Que era un “intel·lectual”? És un terme massa vague —ell se’n va servir, a falta d’un altre de més exacte— i, si bé es mira, no menys pretensions que el de “filòsof”.

Bé, no exagerem. Tampoc no es tracta de compondre un “sistema fusterià”, com correspondria a un “filòsof d’acadèmia”. Certament, sense forçar gaire les coses, es poden ordenar les opinions de Fuster seguint l’índex de les qüestions que habitualment formen part de les especulacions dels filòsofs; en resultaria, així, una epistemologia, una cosmologia, una ètica, una estètica, etc. fusterianes. Mai, però, una metafísica. I aquí convé aclarir l’equivoc amb què juga Fuster: quan desacredita la filosofia, desacredita sobretot o gairebé exclusivament la metafísica.

En darrer terme, el que més compta no és el mosaic d’opinions o de teories, sinó l’actitud filosòfica, el punt de vista primordial. I en això no hi ha dubtes: Fuster pertany a una genealogia filosòfica —diguem-ne “filosòfica” amb reserves, per no incórrer en la suspicàcia o en el menyspreu dels filòsofs de professió— que, arrencant de l’Antiguitat clàssica, passa pels “llibertins francesos”, pels “il·lustrats” del XVIII, pels “positivistes” del XIX i pels “neopositivistes” del tipus Bertrand Russell:

L’intel·lectual d’aquestes etapes àrides i definitives desdenya les especulacions “transcendents”: home de mentalitat crítica, opina que les possibilitats de coneixement de què és titular, no poden anar més enllà del que la raó i els sentits li notifiquen.¹

A la llista dels “crítics” i dels “racionalistes”, cal reservar un lloc d’honor a l’estimat Montaigne i un altre al corrosiu Voltaire. En la ploma d’aquest, la paraula *philosophe* no té cap connotació negativa; al contrari, el *philosophe* és qui, amb l’arma de la raó, lluita contra l’escolàstica, contra l’obscurantisme, contra el fanatisme. Em retractaré, doncs, de la meua heretgia: Fuster no era un filòsof, sinó un *philosophe*.

Es pot ser, doncs, perfectament *philosophe*, i fins i tot filòsof, i estar contra la metafísica.

Les crítiques de Fuster a la metafísica són tres fonamentalment. La principal és l’irracionalisme, entès com un abandó o un menyspreu de la raó, amb una transferència a una esfera transcendent, pròxima a la teologia; això es reflecteix en l’onada de preocupació “religiosa” de molts intel·lectuals moderns, encara que sigui al revés, en sentit antireligiós. La segona és l’alienació, l’ànima de buscar un remei consolatori a les limitacions o als mals de l’home en un terreny fictici. La tercera, de caràcter literari, apunta a “la crosta espessa dels tecnicismes”, a “l’avorriment expressiu”, revestits d’un “prestigi sever”, amb què es dissimulen les especulacions subjectives i capritxoses dels metafísics.

Amb diferents matisos i intencions, segons l’època històrica, aquell intel·lectual crític —repeteix les paraules de Fuster— no pot “anar més enllà del que la raó i els sentits li notifiquen”. Ara completo la citació:

Raó i sentits són, combinats, un criteri: la resta és pura fantasia.

Vet aquí, resumit en una frase, el principi bàsic del pensament de Fuster. Tot es troba aquí: el racionalisme, el materialisme i l’escepticisme, que formen un conglomerat indissoluble. Tres dels seus utilíssims proverbis ens ajuden a corroborar-ho:

Negueu-vos a tot allò que, per principi, es defineix com inefable, o misteriós, o merament esotèric. De nit, totes les vaques són negres.²

Dialèctic o no —de moment, això és secundari—, materialisme. En tant que filosofia, ni arriba a semblar filosofia. Què més podríem demanar?³

No tingueu més conviccions que les decididament imprescindibles.⁴

Algú en podria deduir que Fuster sustentava un racionalisme i un materialisme grollers, que donava per bona una qualsevol combinació de raó i sentits, que professava una fe ingènua en la ciència. Res d’això. Sense pretendre elaborar una teoria del coneixement, Fuster subratlla els límits de la raó, la relativitat de les dades empíriques i la provisionalitat de la ciència. Les dades de l’observació tenen un valor limitat (“una dada ‘encara’ no és coneixement”): s’han d’interpretar. I en la

seva interpretació torna a fer acte de presència la subjectivitat, amb la qual s’edifiquen les teories; però aquestes només se sostenen, provisionalment, mentre unes dades noves no les desmunten. I prossegueix:

¿Hi ha alguna “raó” per la qual l’intel·lecte humà i les coses, la raó i la natura, hagin de ser necessàriament “adequables”? Voler o esperar que ho siguin ¿no serà un excés de megalomania “racional”? Més que no “adequables”, intel·lecte i coses, raó i natura, semblen “heterogenis”. La teoria dels homes se sobreposa a la realitat com una xarxa: no arriba a més.⁵

Aquestes consideracions deixen Fuster en una actitud perplexa, però li permeten també albergar un petit optimisme: la xarxa de la teoria acostuma a donar una pesca fructuosa. Aquest pensament, el desenvolupa en comentar una frase de Poincaré: “*La géométrie n’est pas vraie: elle est avantageuse*”⁶. No cal dir que els avantatges de la geometria, o de qualsevol altra ciència, no són purament pragmàtics, tècnics; són també metòdics: enclouen una modesta, però segura confiança en la raó.

Però la raó no és solament l’instrument que l’home pot usar per comprendre el món i per regular la seva conducta. És també allò que el singularitza entre totes les espècies vivents. Amb aquestes, l’home es resigna a compartir-hi la corporeïtat; però, per això mateix, avergonyit, s’afanya zelosament a ampliar les diferències, fins a fer-les abismals; orgullós de la seva condició, s’ha convençut que és el centre del món.

Com a cura d’humilitat, Fuster proposa adoptar el punt de vista de Sírius. I aquí anem a parar una altra vegada a Voltaire, a un dels seus contes que porta per títol *Micromégas* i per subtítol *histoire philosophique*. *Micromégas* és un habitant de Sírius que, amb un company, recorre l’univers per completar la seva educació; tots dos són uns éssers d’unes dimensions gegantines i d’unes qualitats portentoses. Quan arriben a la terra, “*notre petite fourmilière*”, amb penes i treballs descobreixen els homes, aquestes “petites màquines”, aquests “insectes”; es compadeixen de veure’ls en una condició tan miserable, pròxima al no-res. Però, sorprenentment, parlen: són “àtoms intel·ligents”.